

ANTIČKI NATPIS IZ VRSARA

ANTE ŠONJE

Poreč, Muzej Poreštine

Vrsarski župnik Anđelko Grubišić je 24. listopada 1969. obavijestio Zavičajni muzej Poreštine u Poreču da su radnici Samostalnog građevnog poduzeća »Jože Šuran« iz Poreča našli latinski natpis na kamenu kopajući u vrsarskoj luci jarak za postavu odvodnih cijevi kanalizacije kino dvorane u izgradnji. Istog dana po primljenoj obavijesti kustos muzeja, pisac ovih redaka, otišao je u Vrsar na mjesto nalaza kamo je stigao u času kad su radnici spomenuti kamen vadili iz zemlje.

Vrsar, turističko naselje u razvoju, nalazi se 11 km južno od Poreča uz morsku obalu nedaleko Linskog zaljeva. Kamen je bio uzidan u zidu i to položen po svojoj dužini od jugoistoka prema sjeverozapadu s natpisom okrenutim prema moru, tj. prema jugozapadu. Položaj je ovoga kamena na cesti gdje spomenuta kanalizacija skreće u more i to 1,50 m jugozapadno od zidne ograde dvorišta »Neona« — radionice rasvjetnih cijevi i 17,20 m južno od jugoistočnog ugla napuštene samostanske zgrade koja je prizidana do romaničke bazilike Majke Božje od Mora. Iz rova su ga neoštećena izvadili radnici Ivan Liović, Stipe Marunić i Ante Skender.¹ Ovaj kamen s natpisom prenešen je iz Vrsara u Poreč gdje se čuva u muzeju.

Nadgrobnni kamen (*cippus*) izrađen je od tvrdog, tzv. vrsarskog kamena (eocenski vapnenjak, tvrd s kristaličnom strukturom); visok je 1,33 m, širok u bazi 62 i po sredini 51 cm, debeo u bazi 45 cm i po sredini 42 cm. Sasvim je dobro sačuvan, jedino mu je s donje strane rub malo oštećen, a s gornje strane odlomljen piramidalni završetak. Straga je potpuno neobrađen, a na bočnim stranama su ostali neobrađeni dijelovi koji su bili predviđeni za obradu likovnog ili ornamentalnog ukrasa. Natpis se nalazi na prednjoj strani. Slova su visoka 7 cm, a razmak među redovima 2,5 cm. Riječi su rastavljene bršljanovim lišćem (sl. 1).

Dis Manib(us). | Securæ | coniugi | dulcissimæ |⁵ Aurelius | Cresces fecit.

Kod ovog je nadgrobnnog kamena neobičan piramidalni završetak. U Poreštini i uopće u Istri nije nađen antički nadgrobnni *cippus* sa sličnim završetkom. Završetak vrsarskog *cippusa* nije morao završavati šiljato poput vrha piramide. Bridovi piramide nisu ravni, nego se prema dolje udubljeno povijaju kao i tri plohe koje s ovim bridovima završavaju. Dužina odlomljenog dijela završetka iznosi 20 cm. Prema tome šiljak je bio viši od visine pretpostavljene piramide, a sačuvao se visoko gdje bi trebao završavati šiljak pretpostavljene piramide koje bi mjere odgovarale proporcijama gornjeg dijela *cippusa*. Prema navedenim

Sl. 1. Nadgrobni spomenik Sekure iz Vrsara — Fig. 1. Orsera, cippo funerario

podacima uvjerljivo možemo tvrditi da je vrh opisanog cippusa završavao s plastičnim ukrasom.

Ovaj nadgrobni kamen prema stilizaciji slova i rastavljanju riječi u natpisu s bršljanovim lišćem ne možemo datirati prije II st. Sekurin muž Aurelije Cresces koji je podigao spomenik, na natpisu se imenuje bez osobnog imena (*praenomen*), stoga je on nomen Aurelius mogao dobiti po caru Marku Aureliju (161—180), koji mu je dao rimsko građansko pravo. Prema tome on je svojoj ženi podigao spomenik u vrijeme dok je car još bio živ ili desetak godina poslije careve smrti. Sekurin se nadgrobni spomenik može datirati u 8. ili 9. decenij II st., što se podudara sa stilizacijom natpisa.

Okolica Vrsara obiluje tvrdim kristaličnim vapnencem od kojega je izrađen Sekurin nadgrobni spomenik. Dva prastara kamenoloma ove vrsti kamena nalaze se u neposrednoj blizini Vrsara: jedan je na rtu sa sjeverne strane luke, a drugi na Gavanovom vrhu, na brežuljku koji se nalazi nedaleko ceste, 1 km istočno od mjesta. Koliko je poznato, u ovom se kamenolomu kamen vadi od XV st., a uvjerljivo možemo tvrditi da se u njemu kamen vadio od XII st. za gradnju romantičkih kuća u Poreču i Vrsaru. Ukoliko opisani *cippus* ne potječe iz vrsarskih, tada bi on mogao potjecati iz rovinjskih kamenoloma. U okolici Rovinja ističe se kamenolom na Rtu Muntravu (Montauro) u kojem se ta vrst kamena iskorištavala u isto vrijeme kad i u spomenutom vrsarskom kamenolomu. Sigurno opisani nadgrobni spomenik ne potječe iz poznatih antičkih kamenoloma u Istri južno od Poreča, ili Šandalja i Vinkurana nedaleko Pule.² Kamen je ovih kamenoloma bijeli meki vapnenac s kompaktnom strukturom. Kameni blokovi za izradu antičkih baza spomenika, ara, stella i cippusa, ponekad teški preko jedne tone, nisu rađeni iz površinskih slojeva, nego iz debelih slojeva u kamenolomima koji su se planski iskorištavali s planiranom radnom snagom. Prema tome u Istri su postojali antički kamenolomi sa kristaličnim vapnencem. U njima se vadio kamen za izradu spomenika od kojih su se sačuvali razni ostaci s natpisima kao i obrađeni veliki blokovi koji potječu iz reprezentativnih antičkih građevina. No, o lokaciji antičkih kamenoloma s kristaličnim vapnencem danas nije ništa poznato. Njihovim iskorištavanjem od romantike do danas zameo se svaki trag po kojemu bismo mogli zaključiti da se u njima kamen vadio u doba rimske vlasti u Istri. Veći antički kamenolomi u Istri sa kristaličnim vapnencem mogli su biti samo oni koje smo spomenuli u okolici Vrsara i Rovinja.

Opisani *cippus* nije izrađen naročito vješto. Bočne su mu strane ostale potpuno neobrađene. Stoga možemo pretpostaviti da je lokalni klesar izradio samo klesarski dio obrade s natpisom. Bočne strane, koje su bile predviđene za likovan sadržaj, ostale su neobrađene, jer za njihovu obradu u Vrsaru nije bilo vještog klesara ili kipara koji bi mogao obraditi i reljef s likovno vrijednim sadržajem.

Prema svemu tome što smo naveli vrsarski nadgrobni spomenik izradio je lokalni klesar i to od kamena koji potječe iz jednog od spomenutih vrsarskih kamenoloma.

Zid u kojemu je nađen opisani nadgrobni spomenik pripadao je arhitekturi od koje su se sačuvali ostaci na području napuštenog samostana i zgrada »Neona« — radionice cijevi električne rasvete. To se područje proteže uz morsku obalu od ulice kojom se silazi u luku s istočne strane »Neona« do romaničke bazilike Majke Božje od Mora. Tu su nađena dva sloja arhitekture: jedan antički, koji Mirabella Roberti datira u I st.,³ a drugi kasnoantički. Antičkom sloju pripada ostatak malog bazena koji je nađen poslije drugoga svjetskog rata u blizini sjevernog perimetralnog zida spomenute romaničke bazilike.⁴ Ostaci zida istog sloja arhitekture postoje u vrtu s istočne strane napuštene samostanske zgrade. To su posljednji ostaci antičke zgrade. S arheološkim bi se iskapanjem našao još poneki ostatak zida ove zgrade. Prema sačuvanim ostacima zidova možemo tvrditi da je u I st. n. e. na spomenutom području u vrsarskoj luci postojala prostrana i lijepo uređena stambeno-

gospodarska zgrada. Njen gospodarski dio nalazio se na položaju oko romaničke bazilike, a stambeni na području dvorišta »Neona«.

Drugi sloj kasnoantičke arhitekture mnogo bolje se sačuvao. To je građevni ansambl starokršćanske bazilike, podignut u prvoj polovini IV st. na položaju jugoistočnog dijela spomenute antičke zgrade.⁵ Bazilika je uzdržavana kroz puna tri stoljeća, sve do prve polovine VII st., kada su je Slaveni (Hrvati) što su u to vrijeme došli u zapadnu Istru, upotrijebili za uljaru.⁶

Jugozapadni dio zida, u kojem je bio uzidan opisan nadgrobnni spomenik, nađen je 1964. god., kad je na cesti ispod ogradnog zida dvorišta »Neona« kopan rov za postavu vodovodnih cijevi. Tada je utvrđeno da su ostaci zida u rovu paralelni s pročelnim zidom starokršćanske bazilike. U isto vrijeme utvrđeno je da njegov jugoistočni završetak svršava s uglom od kojega se jedan ugaoni krak pruža okomito prema spomenutom pročelnom zidu starokršćanske crkve. Istraživanjem bi trebalo utvrditi da li ostaci zida u spomenutom rovu pripadaju antičkom ili kasnoantičkom sloju arhitekture, koji se nalaze na području oko radionice »Neon«. No, ako je u tom zidu nađen antički nadgrobnni spomenik iz kraja II st., tada ostaci zida u rovu pripadaju kasnoantičkom sloju. U tom slučaju ostaci zida, koji su nađeni u rovu, pripadaju jugozapadnom zidu nartekse starokršćanske crkve. Ovaj narteks Mirabella Roberti datira u V st.⁷

Vrsar, slikovito mediteransko naselje, nalazi se nedaleko istarskog fjorda Lima, jednog od najljepših zaljeva na Jadranu, okružen čarobnim arhipelagom malih otočića i poluotočića. Bio je naseljen u doba prehistorije. Na vrhu njegove uzvisine nađeni su ostaci života iz brončanog doba — 2. tisućljeća prije nove ere.⁸ Iz istog razdoblja potječe i njegov naziv, koji je nastao od riječi »Ur.« kako su praindoevropski mediteranski moreplovci nazivali izvore vode kod samog Vrsara i obližnjeg mjesta Funtane. U doba antike vrsarski je arhipelag dobio naziv *Ursaria*. Ilirske su se gradine nalazile nedaleko Vrsara na brežuljcima Mugrašelu (Mongrasso), Martuzolu i Jugovcu Na Gavanovom vrhu (Monte ricco) sa sjeverne strane Vrsara postojala je ilirska gradina koja je bila naseljena u posljednjim stoljećima prije n. e. u vrijeme rimskog osvajanja Istre. Na njenom položaju Rimljani su podigli veliku stambeno-gospodarsku zgradu (*villa rustica*) u I st. pr. n. e., još u doba Republike.⁹

Ostaci spomenute stambeno-gospodarske zgrade na području radionice »Neon« svjedoče da je Vrsar u doba antike bio naseljen u I st. n. e. U II i III st. on je bio gospodarski centar

Sl. 2. Ulomak gredice iz uvale Valkanela ukrašen girlandama, koji se nalazi s južne strane romaničke bazilike Majke Božje od Mora u vrsarskoj luci

Fig. 2. Vallcanella presso Orsera, trave decorata con i festoni

za promet produkata svoga kraja: ulja, vina i žita. U blizini luke su nađeni ostaci zidova velikog magazina i drugih zgrada.¹⁰ Ostaci antičke vile sačuvali su se jugoistočno od mjesta u uvali Fojagi na Limu. Antička je stambeno-gospodarska zgrada bila sjeverozapadno od Vrsara, 100 m sjeverno od kuća zaselka Valkanela na oranici istoimenog lokaliteta. Vlasnik oranice Ivan Poropat, obrađujući spomenutu oranicu oko godine 1932, našao je veliki kameni blok koji je s prednje strane ukrašen. Na ovoj oranici, koja je danas djelomično pod vinogradom, nađeno je građevnog kamenja zidne, žbuke i mnogo ulomaka tegula i amfora. Ivan Poropat, starac od 93 godine i njegova supruga pričaju da su vidjeli raznih kanala, sličnih onima kakvi se nalaze kod mlinova za prerađu maslina. Polovina spomenutog kamena ukrašena plastičnim reljefom danas se nalazi s južne strane romaničke bazilike Majke Božje od Mora u vrsarskoj luci:

Sl. 3. Ulomak gredice ukrašen girlandama iz uvale Valkanela, koji se nalazi uzidan u zidu gospodarske zgrade Ivana Poropata u zaselku Valkanela sjeverno od Vrsara

Fig. 3. Vallcanella presso Orsera, trave decorata con i festoni

a) Ulomak gredice, dug 130 cm, širok 70 cm i debeo 28 cm (sl. 2). S lijeve bočne strane je odlomljen. Ukrašen je s desne bočne i prednje strane girlandama koje vise na rogovima volovskih lubanja.

Drugu polovicu ovog kamenog bloka radnici su slomili u dva dijela i uzidali u zid gospodarske zgrade Ivana Poropata:

b) Ulomak gradice, dug 62, visok 28 cm (sl. 3). Odlomljen je sa svih strana osim sa prednje gdje je ukrašen girlandama koje vise na rogovima volovske lubanje. Nalazi se uzidan s istočne strane istočnog zida gospodarske zgrade Ivana Poropata.

c) Ulomak gredice, dug 30 cm, visok 28 cm (sl. 4). Odlomljen je sa svih strana osim sa prednje gdje je ukrašen girlandom koja visi na rogovima volovske lubanje. Rogovi su ove lubanje mnogo više zaobljeni prema gore nego rogovi lubanja na opisanim ulomcima iste gredice. Nalazi se uzidan sa sjeverne strane sjevernog zida gospodarske zgrade Ivana Poropata.

Sva tri ulomka su izrađena od istog mekog vapnenca. Njihov je ukras istog stila — provincijsko klasične stilizacije. Prema stilu može se datirati u II st. n. e.

Rasuđujući prema ukrasu opisane gredice, antička vila je bila vrlo raskošno uređena. No, pored tog ukrasa ona je, sudeći prema njenom položaju na plodnom terenu i izjavama vlasnika zemljišta na lokalitetu nalaza, imala, osim stambenog i gospodarski dio zgrade. Iz područja, na kojemu se nalaze ostaci njene arhitekture, potječe kamena baza s udubinom za postavu okomitog stožera tijeska za vino ili ulje. Spomenuta se baza danas nalazi uzidana s unutrašnje strane zida do desnog dovratnika ulaznih vrata u vilu s galerijom akademskog kipara Dušana Džamonje koja se nalazi nedaleko zaselka Valkanela na proplanku slikovitog pejzaža s pogledom na prostranstvo Poreštine, vrsarske utvrde i čarobni arhipelag s brojnim otočićima i poluotocima.

Vrsar je u doba kasne antike od IV do VI st. bio lijepo i razvijeno naselje. Nalazio se u luci kraj obale. O njegovom prosperitetu u ovom razdoblju svjedoče spomenuti ostaci građevnog ansambla starokršćanske bazilike koji se nalaze u dvorištu radionice »Neon« u vrsarskoj luci.

¹ Ovi su radnici, poznati po marljivosti i poštenju, mnogo rada uložili da se nadgrobni natpis iz zida izvadi čitav i preveze u porečki muzej. Oni su se u Poreštinu doselili poslije drugog svjetskog rata, i to Liović i Marunica iz okolice Sinja u Funtanu, a Skender iz okolice Makarske u Vrsar.

² Pregled antičkih kamenoloma u Istri obradio sam u radnji: Kupola Teodorikovog mauzoleja u Ravenni iz istarskog kamenoloma kod Poreča (rukopis).

³ M. Mirabella Roberti, 'Una sede paleocristiana ad Orsera', *Atti dell'Istituto Veneto di scienze lettere ed arti*, Anno academico 1943—44, Tomo CIII — Parte II: Cl. di scienze, mor. e lett. (Venezia 1944) str. 513 i 531.

⁴ Ovaj bazen je uklesan u litici. S unutrašnje strane je obložen hidrauličkom žbukom, koja se po kvaliteti može datirati u isto vrijeme kao i ostaci mozaika koje Mirabella Roberti datira u I st. (M. Mirabella Roberti, *sp. dj.*, str. 513).

⁵ M. Mirabella Roberti, *sp. dj.*, str. 538.

⁶ B. Marušić, 'Slavensko-avarski napadaji na Istru u svjetlu arheološke građe', *Peristil* (Zagreb 1957) str. 67—68.

⁷ M. Mirabella Roberti, *sp. dj.*, str. 538. Mirabella Roberti je istraživao samo područje vrta u kojem se bila počela graditi tvornica ribljih konzervi, gdje se danas nalaze dvorane radionice električnih cijevi »Neon«. On se u navedenoj radnji osvrće na potrebu arheoloških istraživanja i sa vanjske strane zidne ograde spomenutog vrta. Nalaz zida u rovu na cesti prema moru do jugozapadnog ogradnog zida opravdava potrebu da se istraži cijelo područje oko radionice »Neon«.

Ostaci građevnog ansambla starokršćanske cerkve u dvorištu radionice »Neon« u vrsarskoj luci predstavljaju veliku vrijednost iz vremena razvoja starokršćanske arhitekture u Istri. Oni spadaju u krug iste starokršćanske arhitekture iz IV st. čiji su ostaci nađeni kod Eufrazijeve bazilike u Poreču i kod katedrale u Puli. Ostaci podnog mozaika vrsarske bazilike po svojoj se kulturno historijskoj i estetskoj vrijednosti mogu usporediti s mozaicima južne dvorane Teodorove bazilike

u Akvileji (prva polovina IV st.). Premda je ovaj mozaik istražen i objavljen, on se nalazi u vrlo nepovoljnoj situaciji. Preko njega prolazi dvorišni prolaz radionice »Neon« za prijevoz, utovar i istovar robe. Na području zidova oko mozaika nedavno su posadena stabla, čije žile, inače na plitkom terenu, lako mogu oštetiti posljednje ostatke vrijednog spomenika. Mozaik bi trebalo otkriti, konzervirati i reprezentirati kako bi postao turistička atrakcija Vrsara, istaknutog turističkog mjesta na zapadnoj obali Istre.

⁸ A. Šonje, 'Prehistorijski nalazi poslije drugog svjetskog rata u Poreštini', *Jadranski zbornik* (Rijeka 1966) str. 318.

⁹ A. Šonje, *sp. dj.*, str. 318; isti, 'Gavanov vrh, Poreština Istra', *Arheološki pregled* 6 (1964) str. 94—95, tab. XXII. Ostaci ilirske gradine većim dijelom su uništeni prije drugog svjetskog rata za vrijeme vadenja kamena gotovo na cijeloj površini brežuljka, a osobito s jugozapadne strane gdje se nalazi napušten kamenolom velike površine. Ostaci antičke vile stradali su poslije drugog svjetskog rata gradnjom bazena vrsarskog vodovoda. Bazen se namjeravalo graditi na položaju antičke cisterne. Ona nije uništena, jer su graditelji vodovoda bazen sagradili nešto zapadnije od nje, gdje se nalazio centralni dio vile. Ovom prilikom je uništen dio peristila i nekoliko prostorija s podovima od mozaika, od opeke slaganih u ukrasu ribljih kosti i velika naslaga površinske zidne žbuke koja je bila oslikana likovno vrijednim freskama. Ovaj zanimljiv arheološki lokalitet postao je žrtva vrsarskog vodovoda. Da bi ironija nemarnosti bila veća okolina bazena je uređena i ogradom zaštićena. Ovom prilikom uređenjem okoline bazena uništeni su, isključivši cisternu, svi ostaci antičke vile, podni mozaici i zidovi sa temeljima. Samo troškovima za uređenje okoline oko bazena mogli su se istraživati, konzervirati i reprezentirati ostaci antičke vile; to bi ujedno bilo i uređenje okoliša oko bazena. Tako bi Vrsar s uređenjem arheološkog lokaliteta bio dobio zanimljivu atrakciju koja mu je kao turističkom mjestu neophodno potrebna.

¹⁰ M. Mirabella Roberti, *sp. dj.*, str. 510.

L'ISCRIZIONE ROMANA DA ORSERA

Riassunto

Il pubblicato cippo coll'iscrizione fu innalzato nella seconda metà del II secolo da Aurelio Cresces, per la carissima moglie Secura (fig. 1).

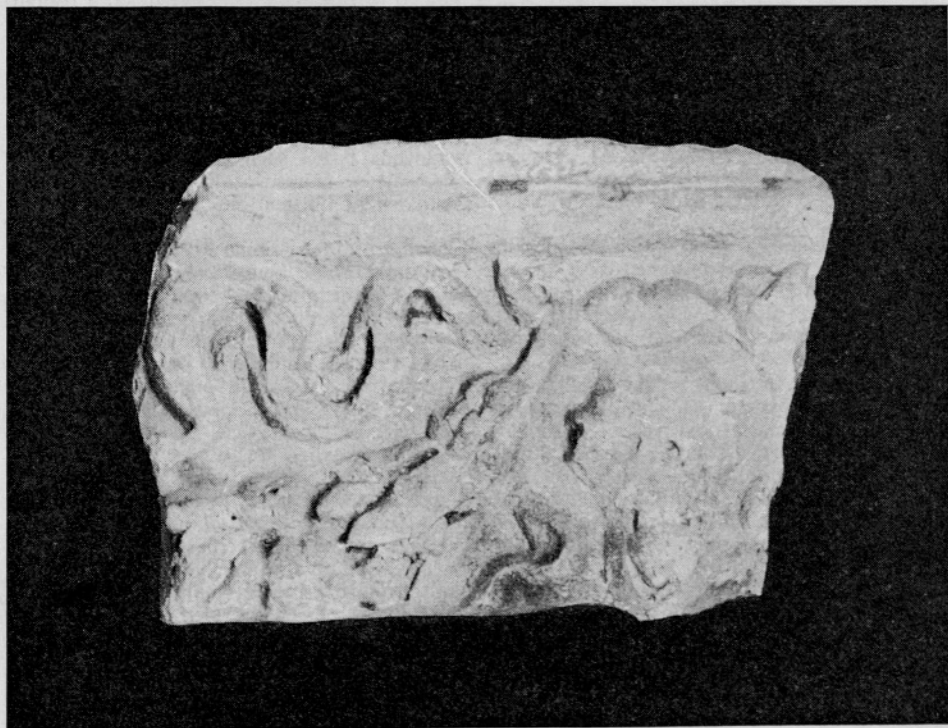
Il cippo fu trovato nei resti del muro della chiesa paleocristiana nella via presso il mare dal lato occidentale del cortile dell'officina »Neon« in Orsera.

In relazione a questo cippo, l'autore prende in considerazione i ritrovamenti preistorici, romani, tardo romani ed altomedioevali di Orsera e dei suoi dintorni.

Orsera era abitata nell'età del bronzo (II millennio avanti Cristo). I resti dei castellieri illirici si trovano sulle colline Jugovaz, Martizuol, Mongrasso e Monte Ricco. Questo ultimo castelliere era abitato nel tempo dell'occupazione romana dell'Istria. Su di esso nell'età della repubblica romana fu riedificata una grande villa rustica.

Ville romane esistevano in Valle Foiago a Leme e nella Vallcannella a settentrione d'Orsera. A quest'ultima villa apparteneva una trave decorata con i festoni (fig. 2—4).

Orsera in età romana era un centro per il traffico dei prodotti del suo paese. Nel porto esisteva una grande fabbrica che si estendeva dalla chiesa romanica Madonna del Mare sino al cortile »Neon«. Nel suddetto cortile sopra i resti dei muri romani si trovano i resti di un complesso architettonico di chiesa paleocristiana. I resti del pavimento musivo di questa chiesa si possono paragonare con i mosaici dell'aula di Teodoro in Aquileia (prima metà del IV secolo).

Sl. 4 — Fig. 4